

*Алексєєва Т. В., кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології Макіївського економіко-
гуманітарного інституту (м. Макіївка)*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩА ЯКІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Розглянуто психологічні особливості професійного становлення майбутніх фахівців в умовах виши. Особлива увага приділяється відповідальності як професійно значущій якості студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: професійне становлення, вузівська освіта, професійно важливі якості, відповідальність особистості, суб'єкт майбутньої професійної діяльності.

Рассмотрены психологические особенности профессионального становления будущих специалистов в условиях вуза. Особое внимание уделяется ответственности как профессионально значимому качеству студента как субъекта будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональное становление, вузовское образование, профессионально важные качества, ответственность личности, субъект будущей профессиональной деятельности.

Постановка проблеми. Трансформація сучасного освітнього середовища України пов'язана з переоцінкою вимог світової науки та освіти. Все це передбачає подальший розвиток національної системи освіти, адаптацію її до вимог сучасного економічного розвитку та світової практики з питань підвищення професійної підготовки майбутніх фахівців.

Найбільш продуктивним шляхом реалізації європейських стандартів у рамках Болонського процесу з підготовки висококваліфікованих фахівців є формування потреб у постійному оновленні професійних знань та вмій, творчому саморозвитку, спрямованості на професіональні досягнення.

Якість професійної підготовки майбутніх фахівців взаємопов'язана з розвитком їхніх здібностей, формуванням здатності самостійно на високому професійному рівні виконувати поставлені завдання, розв'язувати життєві та особистісні проблеми. Все це обумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, що присвячені даній тематиці. Важливим етапом розвитку особистості є другий період юності, що збігається зі студентським віком. Виш завжди відігравав особливу роль у формуванні особистості майбутнього фахівця, оскільки саме протягом навчання закладаються всі можливості для подальшого розвитку особистості, відбувається професійне становлення майбутнього фахівця, формується світогляд особистості, її переконання та ціннісні орієнтації.

Науковці вважають, що професійне становлення майбутнього фахівця – це процес зміни його особистості внаслідок власної активності, професійної діяльності та самовдосконалення.

Загальновідомо, що саме в юнацькому віці відбуваються важливі зрушення в становленні відповідальності особистості. Цьому сприяють об'єктивні соціальні умови вибору особистістю свого подальшого життєвого шляху, усвідомлення індивідуальної та соціальної необхідності брати на себе відповідальність за якість професійної підготовки та обраної суспільної діяльності.

Слід зауважити, що вирішальним у житті людини є період від 16 до 22-23 років, коли остаточно формується характер та спрямованість людини (К. Д. Ушинський).

При вступі до вишу особистість не завжди усвідомлює вплив професійного розвитку протягом навчання на подальше життя.

Сьогодні висуває низку певних вимог до особистісних та професійних якостей фахівця. Провідними компонентами особистості майбутнього фахівця є високий рівень розвитку професійно значущих якостей та сформована професійна ідентичність, яка свідчить про ступінь прийняття соціально-професійних вимог щодо обраної професії.

Професійно значущі якості є однією із можливих передумов професійної придатності, що характеризує певні здібності особистості та складає їх структуру. При цьому професійно значущі якості самі

удосконалюються та шліфуються в ході діяльності.

Основою професійно значущих якостей є індивідуально-особистісні якості, серед яких особливе місце займає відповідальність.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема відповідальності завжди викликала підвищений інтерес учених і дослідників (Б. Г. Анан'єв, К. О. Абульханова-Славська, М. Й. Боришевський, А. В. Брушлинський, М. М. Бахтін, Г. С. Костюк, Т. М. Титаренко, О. М. Леонтьєв, К. К. Муздибаєв, М. В. Савчин, В. А. Роменець, Дж. Роттер, К. Роджерс, А. Маслоу, Е. Нойман, Е. Фромм, Ф. Перлз, К. Юнг та ін.). Зокрема, структурні складові відповідальності досліджували С. В. Баранова, М. В. Савчин, Л. П. Татомир та ін.

Проблему критеріїв та показників відповідальності розкрили К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Дементій, М. В. Савчин, Л. П. Татомир, Г. П. Татаурова. Вікові особливості розвитку відповідальності досліджували Ю. А. Алексєєва, І. Д. Бех, І. С. Булах, М. Й. Боришевський, В. М. Горovenko, В. І. Ігнатівський, А. М. Омаров, В. М. Оржеховська, І. Г. Тимошук.

Питанню специфічних особливостей становлення відповідальності у різних видах діяльності приділили увагу С. Ф. Анісімова, В. П. Бех, Б. С. Волков, С. І. Дмитрієва, К. К. Муздибаєв, О. Ф. Плахотний, М. С. Солодка та ін.

Ж. Піаже виділив об'єктивну і суб'єктивну відповідальність. Л. Колберг виявив зв'язок між розвитком когнітивних структур та становленням моральних почуттів і дій індивіда. Зокрема, на основі теорії Л. Колберга, К. Хелкома більш детально дослідив й описав стадії розвитку відповідальності.

Деякі вчені (К. Хелкома, Л. Колберг, Д. Лавінджер, Т. Лісконна та ін.) відзначають, що сформованість внутрішньої відповідальності є головним критерієм оцінки рівня моральної зрілості особистості в цілому. Так, Ф. Хайдер розглядає відповідальність залежно від зовнішніх умов, за яких відбувається дія.

У структурі відповідальності дослідники виділяють три складові: когнітивну, афективно-мотиваційну і поведінкову (конативну). Так, когнітивна складова включає систему засвоєних особистістю знань про норми поведінки та сутність відповідальності. Друга складова - афективно-мотиваційна - включає в себе ієрархізовану систему мотивів соціально-

відповідальної поведінки й емоційні переживання, які пов'язані з предметом та інстанцією відповідальності.

Нарешті, поведінкова складова виражається у виборі та здійсненні певної лінії поведінки окремих її актів, що впливає з норм відповідальності.

Усі три складові характеризуються валентністю та складністю і пов'язані з глибинними особистісними утвореннями, у яких студент як суб'єкт майбутньої професійної діяльності цілісно виражається як суб'єкт зовнішньої чи внутрішньої дії, поведінки та діяльності.

Особливу увагу науковці приділяють показникам відповідальності (К. А. Абульханова-Славська, В. Ф. Сафін, А. Л. Шнірман). Вони визначили такі показники:

1) розуміння та усвідомлення особистістю важливості дотримання та виконання обов'язків інших людей і своїх особистих;

2) передбачення можливих труднощів у виконанні доручень;

3) планування способів подолання цих труднощів;

4) позитивне переживання завдання і очікування радості від виконання обов'язків тощо.

Сам розвиток відповідальності відбувається у напрямку гармонізації раціональної, емоційно-мотиваційної і поведінкової складових (Б. Ф. Сафін, Т. М. Сідорова).

Специфіка відповідальності насамперед виявляється саме в особливостях її мотиваційно-емоційної складової як внутрішньої основи поведінки особистості.

У фокусі уваги дослідників є визначення взаємозв'язку відповідальності особистості з обов'язком. Використовуючи результати низки досліджень, визначено, що загальними механізмами забезпечення прийняття обов'язку людиною є психічне зараження, наслідування референтних особистостей і ровесників, ідентифікація з ними, емпатія, усвідомлення, смислотворення та саморегуляція (К. Абульханова-Славська, Б. Ф. Зейгарник, А. Б. Холмова, Є. С. Мазур, Ю. А. Місловський, Ш. А. Надірашвілі, З. Фройд, Х. Хекхаузен та ін.).

Отже, феноменологічно саморегуляція мотивації є процесом вибору між різними можливими діями, позиціями, смислами з урахуванням поєднання потреб, ціннісних орієнтацій, інтересів, подолання ситуативної

амбівалентності спонукальної сфери, з'єднання потенційної та актуальної мотивацій.

Основним методом психологічного аналізу відповідальності є метод аналізу внутрішньої активності особистості (мотивації, переживань виникнення наміру тощо) та виявів її поведінки у цілісній життєдіяльності суб'єкта відповідальності.

Узагальнення зарубіжних досліджень феномену відповідальності (К. Юнг, Е. Нойман, В. Франкл, К. Роджерс та А. Маслоу, Ф. Перлз та ін.) дозволяє визначити, що відповідальність є властивістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана із свободою вибору у поведінці людини та є вирішальною у її самореалізації й самоактуалізації.

Науковці підкреслюють, що процес становлення відповідальності тісно пов'язаний з її свободою, мотивами, ставленням, самосвідомістю, локусом контролю (Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, К. К. Муздибаєв, С. Л. Рубінштейн, М. В. Савчин).

Розглядаючи проблему відповідальності, зазначимо, що професійна відповідальність як певний тип відповідальності є найбільш значущим структурним компонентом будь-якої професійної діяльності.

Як показують дослідження, на етапі професійного становлення у вищій, розвиток відповідальності як професійно значущої

якості майбутнього фахівця тісно пов'язано з такими психологічними характеристиками особистості, як локус контролю, самооцінка та професійна спрямованість, проявляється переважно стихійно та нерівномірно та є недостатнім для досягнення високих показників професійного становлення майбутнього фахівця.

У цьому контексті визначимо, що у структурі професійної моделі майбутнього фахівця відповідальність виступає найбільш значущою базовою якістю, яка проявляється в особистісному (відповідальне ставлення до професійної справи та до себе), функціональному (прояв в різних напрямках діяльності майбутнього фахівця) та предметно-орієнтувальному (особистісно-професійне зростання та показник готовності до професійної діяльності).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. Наведені в роботі теоретичні уявлення про феномен відповідальності як професійно значущої якості особистості протягом професійного становлення у вищій є вихідною базою для подальших досліджень професійного зростання майбутнього фахівця, що є досить важливим у його професійній діяльності.

Перспективами дослідження у даному напрямку є створення ефективної розвивальної програми діагностики і розвитку професійно значущих якостей майбутнього фахівця.

Література

1. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева. – К.,: Либідь, 1999. – 536с.
2. Дідора М. І. Розвиток впевненості у студентів / М. І. Дідора, В. В. Яцула // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. - №11. – С. 30-35.
3. Кіпень В. Українське студентство: на що орієнтуємося і що цінуємо? / В. Кіпень // Управління освітою. – 2001. - №22. – С. 3-5.

Alekseyeva T, candidate of psychological sciences, docent, professor-assistant department

RESPONSIBILITY AS A SIGNIFICANT QUALITY OF THE FUTURE PROFESSIONAL

The psychological characteristics of professional becoming of future professionals in the university are considered. The features of the second period of the youth of personality that matches the student's age are pointed out.

Particular attention is given to responsibility as professionally significant qualities of the student, a subject of the future professional activity.

The components of the structure and index of personal responsibility are analyzed. The characteristics of display and formation of a motivational component of future professionals during their training at the university were revealed in the result of empirical studies.

Key words: professional becoming, university education, professionally significant qualities, personal responsibility, a subject of the future professional activity.